

# Yeni tarixi mərhələdə milli ideya

## Türk Dövlətləri Təşkilatı milli ideya kontekstində

TDT-nin yaradılması həm geosiyasi, həm də tarixi-mədəni və siyasi anlamda prinsipial əhəmiyyət daşıyır. Son bir neçə yüz ildə ilk dəfədir ki, türk xalqları müstəqil dövlət statusunda inteqrasiya olmaq şansını əldə etmişlər. Bir çoxları, ümumiyyətlə, türklərin müasir tələblər səviyyəsində hər hansı təşkilat yarada biləcəklərinə inanmırdılar. Bunun üçün qarşıya müxtəlif maneələr atmaqda davam edirlər. Lakin XXI əsrin türklər üçün ən böyük faydası inteqrasiyanın müasir və perspektivli modelini hazırlamaqdan ibarət oldu. Sözüün həqiqi mənasında, TDT geniş bir geosiyasi məkanada qardaş xalqların faydalı əməkdaşlığına və təhlükəsiz yaşamasına imkanlar yarada bilər. Yeni tarixi mərhələdə milli ideya kontekstində bunun böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki milli ideyanın məzmunlaşmasında və təsir dairəsinin sərhədlərinin müəyyən edilməsində müasir dövrdə müstəqil dövlətlər üçün əhəmiyyəti olan təşkilatlanma olduqca vacibdir. Bu prizmadan milli ideya kontekstində TDT-nin rolunu təhlil etmək olar.

### Türk inteqrasiyasının perspektivləri

Milli ideya kontekstində türk dövlətlərinin münasibətlərinə yalnız bu günün reallıqları prizmasından baxmaq adekvat yanaşma deyildir. Çünki istənilən inteqrasiya modeli tarixiliklə müasirliyin kəsişmə sahəsində gələcəyin perspektivləri üzərində düşünmək deməkdir. Əgər hər hansı xalqın və xalqlar qrupunun keçmişdə hansı inteqrativ əlaqələrdə olduğu haqqında obyektiv, ədalətli və həqiqi təsvir yoxdursa, bu gün üçün faydalı inteqrasiyadan danışmaq elmi əsası çox zəifdir. Bu baxımdan türk xalqlarının tarixən birləşmək üsulu olduqca aktual məsələdir. Onun fəlsəfi və politoloji təhlili geniş yanaşma tələb edir. Milli ideya kontekstində aktual hesab etdiyimiz bir sıra amillər üzərində dayanacaq.

#### a) Ənənə və dövlətçilik

Türklərin həm öz daxillərində, həm də digər toplumlarla münasibətlər qurmaları müəyyən fəlsəfəyə əsaslanır. Türklər tarixən birgəyaşam üsullarına meyilli olmuşlar. Burada kökə bağlılıq, ailə qurmaq və kollektiv inkişaf başlıca yer tutmuşdur. Türk xalqları üçün kökə bağlılıq bütövləşmənin başlanğıc ideyasıdır. Ailə qurmaq nəsil artırmaqla çoxalmaqla və bu zaman konkret münasibətlər qaydasına əməl etməyə dayanır. Kollektiv inkişaf isə əsasən türklərin cəmiyyət və dövlətin identikliyinə söykənir. Bu, özünüyaratmanın çox maraqlı bir aspektidir. Məsələ onunla bağlıdır ki, türk xalqlarında toplumu ifadə edən “el” anlayışı “dövlət” anlayışının sinonimidir. Yəni dövlətin varsa, bütöv bir eldən, obasan, toplumsan, tamsan, “özündən”dir. Məhz həmin anlamda da türk üçün “mən”=el. Yəni hər bir qədim türk elini-obasını özü ilə eyniləşdirir, onun təhtəşüründə birlik, elli olmaq, obalı olmaq və həmin keyfiyyətdə bir-birinə sığınaraq, arxalanaraq, hərəkət edərək yaşamaq möhkəm yer tutmuşdur (“palaza bürün, elnən sürün”, “tək əldən səs çıxmaz”, “el bir olsa zərbi-kərən sındırar” və s.).

Kollektivçilik fəlsəfəsi baxımından buradan çox maraqlı bir mərhələ başlanır. Biz türklərin hansı ideya ilə kollektiv yaşamağa moti-

və olunduğunu nəzərdə tuturuq. Həmin ideya məhz “el” anlayışı ilə “dövlət” anlayışını sinonim edən mədəni, mənəvi, əxlaqi və özünüyaratma faktorlarının qarşılıqlı əlaqəsində özünü tapması ilə əhəmiyyətlidir. Kəsə desək, türklər “mən”lə bütün eli vahid görməyə imkan verən ideya əsasında dövlət qurmuşlar. Onlar üçün bu mənada dövlət, həm də öz şərfi, namusu, qeyrəti, ümumi halda isə yaşam formasıdır. Bu ideyanın daşıyıcısı isə “yosun qanunu” və ya “yosun hüququ” olmuşdur.

Azərbaycanda yosuna həm də “mamır” deyirlər (“Vətən mənə oğul desə, nə dərdim. Mamır olub qayasında bitərdim” – Məmməd Araz). Yosun hüququ həm də türklərin birləşmək qanunudur və buna görə də onun mənəbəyini İlahidə axtarırlar. Təbiətən türk yosun qanunu üzrə yaşamaqlı, çoxalmalı və birləşməlidir. Bunun təməlinə isə “ot kökü üstə bitər” fəlsəfəsi dayanır. Yəni birləşmək və ya birgə yaşamaq türk üçün toplumdan gələn sifariş deyildir – onun damarında axan qanın, mənəviyyatının və kimliyinin identiklik bazası, təməli və həm də “açarıdır”!

Yosun yeganə bitkidir ki, suda, quruda və havada bir-biri ilə “əl-ələ” verən və bir-birini tamamlayan naxışlardan bir mərkəzi olmayan mühit yaradaraq inkişaf edə bilər. Onlar olduqları hər yeri tamamilə örtürlər (ağacı, qayanı, dənizin dibini və s.). Buna “sinharmoniya” da deyə bilərik. Yəni türklər özlərini fərd olaraq elə yetişdirirlər ki, eyni yaranma fəlsəfəsini kollektivdə də yaymaq mümkün olur. Bu zaman inkişafın hər yerində və hər anda özünü göstərə bilən sonsuz yuvaları yaranır (J.Delyoz buna “rizoma” deyirdi). Bu cür kollektivə məhv etmə praktikası olaraq mümkün deyildir. İki türk qalsa belə, milyonlara çevrilə bilər, çünki ilk işləri dövlət yaratmaq olur! Onun kollektivləşməsi dövlət olmaq istedadı, haqqı və qanunu ilə vəhdət təşkil edir!

#### b) Qonşuluq fəlsəfəsi

Türk üçün qonşu olmaq “qonuşmaq”dır (danışmaq), ünsiyyətdə olmaqdır (kommunikativlik), təmasdır (həyat tərzlərinin uzlaşdırılması, ziddiyyətsiz təşkil). Deməli, türk üçün “qonşu” sözü sadəcə yanaşı yaşamaq anlamında deyildir – onun geniş və dərin fəlsəfi mənası vardır. Qonşuluq faktiki olaraq türkün

yaşayış məskəni seçməsinin kökündə dayanan münasibət növüdür. Çünki türklər inanmışlar ki, qonşuluq onlara İlahidəndir və burada müyyən anlam vardır. “Yaxşı qonşu” və ya “pis qonşu” buradan məzmun alır. “Yaxşı qonşu uzaq qohumdan üstündür” və “qonşun pisdirsə, köç qurtar” deyimləri buradan qaynaqlanır. Lakin çoxlarının nəzərə almadığı bir məqam da burada vardır.

Türklər üçün yaxşı və ya pis qonşu anlamı iki səviyyədə mənə kəsb edir. Fərdi səviyyədə yuxarıdakı deyimlər bir mənə daşıyır, kollektiv miqyasda türklər (yəni el, oba, tayfa, xalq, millət) səviyyəsində isə fərqli mənə daşıyır. Və ikinci miqyasda “köç qurtar” məntiqi hələ fərdi səviyyədə nəzərə alınan başqa faktorlarla əvəz olunur. Onlar türkün qonşuya da nizamı, ədaləti, haqqı və mədəniyyəti aşılamağı can atması ilə əlaqəlidir. Bunun təməlinə isə türk mifində mövcud olan məhz türklərin dünyaya İlahi nizamı yaymaq missiyası daşdığına olan yüksək inam dayanır.

Burada maraqlı və əhəmiyyətli bir fəlsəfi bağlantı görünür. Belə çıxır ki, türklər üçün fərdi səviyyədə qardaşlıq və qonşuluq bir anlam daşıyırsa, kollektiv səviyyədə fərqli anlamlar ola bilər. Səbəbi yenə də türklərin yosun qanunu arxasında mövcud olan davranış və inkişaf üsulu vardır. Yəni türk fərd olaraq heç bir halda kollektivin birləşməsinə ziyan verməməlidir və əgər özünü haradansa uyğunsuz götürsə, oradakı vəziyyəti dəyişmək əvəzinə çirib getməlidir. Digər tərəfdən, fərdi türk ellikdə nizamın, asayişin və sakitliyin naminə bir qonşunu tərək edə bilər. Bu da türkün təhtəşüründə bir sıra xarici elm adamının dediyi təcavüzkarlıq, pislilik, maneə olmaq və s. kimi keyfiyyətlərin deyil, başqasına zərər verməmək, qədim icma qaydalarını gözləmək, sülh şəraitində yaşamaq kimi xüsusiyyətlərin dominant olduğunu göstərir.

Daha maraqlısı odur ki, məhz bu keyfiyyətlər türklərin kollektiv miqyasda birgəyaşam fəlsəfəsində aparıcılıq təşkil edir. Yuxarıda vurğuladığımız kimi, türk toplum olaraq dövlət kimi birgəyaşama üstünlük verir. Dövlət miqyasında var olmaq isə toplum olaraq el kimi var olmaqla eyniləşir. Bu da mütləq surətdə ailədə, qonşuda və bütöv eldə sülh, əmin-amanlıq, ədalət və İlahi nizamın zəruriliyinə inamın göstəricisidir. Həmin səbəbdəndir ki, qədimdən türk dövlətləri özge torpaqlarını işğal etməmişlər, onlar qəlbləri, təbiəti, toplumları, başqa mədəniyyətləri fəth etməmişlər. Öz fəthləri ilə başqa ölkələrə mütləq ədalət, hüquq, sülh, yaxşı qonşuluq fəlsəfəsi gətirmişlər.

Avropalı araşdırmaçılar yazırlar ki, qədimlərdən türklərin “savaçı çobanlar” mədəniyyəti tarixin bir dönəmində dünya kultürünün “mayası”, “onu inkişafa motivə edən”, “passionarlıq gətirən” fenomen olmuşdur.



Türklər bu səbəbdən dünyaya yayılmışlar və hər yerdə mədəniyyət olaraq mövcudurlar. Onlar dünya tarixinin mədəniyyət, haqq-ədalət və düzən aspektlərinin mərkəzində indi də dayanmaqdadırlar.

Deməli, türklər fərdi və dövlət səviyyəsində qonşu ilə münasibətlərin özəl fəlsəfəsini yaratmış və bunu təhtəşürə əbədi ötürmüş qövmüdürlər! Bu kontekstdə türklərin milli ideyası mərkəzində ədalətin, haqqın, hüququn və İlahi düzənin olduğu dövləti fenomenidir. Burada həm türk toplumunun daxili münasibətləri, həm də başqa dövlətlərlə münasibətlər sistemi iş-icə, ahəngdarlıqda və harmoniyadadır. Onları bir-birindən ayıran türk dövlətçilik fəlsəfəsini anlamamışıdır!

#### c) Kollektivçilik

Müasir mərhələdə millətlər yalnız dövlət kimi mövcud olurlar (BMT-nin tərifli). Yəni nə zamansa, dövləti olmuş və indi ondan məhrum olan toplumları millət saymaq mübahisəlidir (hərçənd baxdığımız kontekstdə bunun elə bir əhəmiyyəti yoxdur). Bizim üçün fakt ondan ibarətdir ki, türk xalqları yalnız dövlət qurduqda əsl mahiyyətlərinə, kimliklərinə və həyatı məqsədlərinə uyğun yaşaya bilirlər – onlar dövlətsiz bunu bacarmırlar. Nöqsandır-mi? Bəlkə də.

Lakin dünya tarixinin təcrübəsi göstərir ki, türklərin güclü dövlət qurması qonşuluqda olan hər bir xalqın ədalətli, hüquqlu və rifah halında yaşamasına geniş imkanlar yaradır. Türk dövləti qonşu dövlətlərə (irqindən asılı olmayaraq) ədalət, haqq, hüquq və İlahi nizam prizmasında baxır, onlarla bu prinsiplər əsasında münasibət qurur. Obrazlı desək, “Türkün qılıncı ədaləti kəsməz”!

Türk dövləti türk fərdi kimi qonşuluğa yüksək qiymət verir və onu ədalətə dəvət edir. Bunun üçün özü ədalətli olur və qonşusu ilə ədalətli davranır.

Deməli, burada “ədalət” anlayışının fərdi

səviyyədə dövlət səviyyəsinə transformasiyasını görürük. Bu transformasiyada fərdi mənəfi faktor dövləti maraqlı yanaşma transformasiya olunur. Fərdlərarası münasibətlərdə zərər verməmək, ictimai düzəni pozmaq anlamı dövlətlərarası münasibətləri inkişaf etdirmək və geniş miqyasda ədaləti, nizamı, asayışı və təhlükəsizliyi təmin etmək anlamına keçir.

Burada qonşu ilə münasibətlərin strategiyası, birincisi, türk dövlətinin varlığını təmin etməyə, ikincisi, münasibətlərin hüquq, ədalət və nizam xidmət müstəvisində təşkilinə, üçüncüsü, qonşularla birgə sülh, barış və İlahi düzən yaratmağa canatmasına transformasiya olunur.

Türklər dövlət və millət miqyasında kollektivçiliyi məhz bu anlamda qəbul edirlər və onun uğrunda savaşırlar!

Vurğulanan bu tezisi daha aydın dərk etmək üçün türklərin tarixi yaddaş anlamına fəlsəfi nəzər salmaq gərəkdir. Həm də ona görə ki, tarixi yaddaş hər bir türk dövlətinin milli ideyasının mərkəzi təşkilədiçi faktorlarından biridir. Çünki tarixi yaddaş türk dövlətçiliyi kontekstində toplumun bütövlüyünü və tamlığını təmin edən başlıca fenomenidir. Ancaq dövlət miqyasında bu birləşdiricilik və bütövləşmə müasirlik, multikultural dünyagörüşü və dialoqa açıqlıqla sıx bağlıdır. Daha dəqiq desək, bu anlayışlarla vəhdətdə tarixi yaddaş dövlətçilik naminə sosial-mədəni funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Müasir mərhələdə TDT-ni inteqrasiya formulu kimi perspektivli edən də bu kimi məqamlardır.

(ardı var)

**Füzuli QURBANOV,**  
**XQ-nin analitiki,**  
**fəlsəfə elmləri doktoru**